

СИСТЕМНІ СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ ГРУПІ ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Здійснена спроба встановити сутність системних семантичних відношень у лексико-семантичній групі дієслів мовлення.

Результати дослідження свідчать про те, що семантичні компоненти у структурі мовного значення відіграють неоднакову роль. Ієрархії семантичних компонентів відповідає ієрархічна структура лексико-семантичної групи. У синтагматиці ієрархічна організація лексики виявляється в особливостях сполучуваності конкретних дієслів або підкласів дієслів.

Ключові слова: дієслова мовлення, структура значення, семантичний компонент, лексико-семантична група, сполучуваність.

Осуществлена попытка выяснить сущность системных семантических отношений в лексико-семантической группе глаголов речи.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что семантические компоненты в структуре языкового значения играют неодинаковую роль. Иерархии семантических компонентов соответствует иерархическая структура лексико-семантической группы. В синтагматике иерархичная организация лексики проявляется в особенностях сочетаемости конкретных глаголов или подклассов глаголов.

Ключевые слова: глаголы речи, структура значения, семантический компонент, лексико-семантическая группа, сочетаемость.

The present article is an attempt to determine the systemic semantic relations in the lexical-semantic group of the verbs of speaking.

The results show that the semantic components play different roles in the structure of the language meaning. The hierarchic structure of the lexical-semantic group corresponds to the hierarchy of semantic components. In syntagmatics, the hierarchic structure of lexis is manifested in the peculiarities of combinability of definite verbs or classes of verbs.

Key words: verbs of speaking, structure of meaning, semantic component, lexical-semantic group, combinability.

На даному етапі розвитку мовознавства не втрачає актуальності питання про системні відношення в лексичі.

Зазначимо, що існують різні погляди на сутність цього питання. Проте, як зауважує Т.М.Недялкова [8, с. 176], найпоширеніші три точки зору. Так, одні науковці розуміють під окремою лексичною системою групу слів, які мають однакову словотворчу основу (наприклад, *fahren*, *anfahren*, *Fahrt* usw.). Такі групи слів можуть мати різні назви: «сім'я слів», «етимологічна група», «похідна група» тощо.

В іншому випадку під системними відношеннями між двома словами розуміють такі відношення, коли одне слово обов'язково дає відчуті необхідності вживання поряд з ним іншого цілком певного слова. Зокрема, для дієслова - присудка *bellen* таким необхідним словом є підмет *der Hund* тощо.

Третій напрямок представляє мову у вигляді складної структури, яка розчленовує мову на низку окремих систем. Останнє тлумачення найбільш поширене у вітчизняних та зарубіжних працях із лексикології [3; 7; 11].

На думку більшості лінгвістів, серед різних лексико-семантичних парадигм саме лексико-семантична група (ЛСГ) «є найбільш адекватною моделлю лексико-семантичної системи» [9, с.51]. Саме тому вивчення окремих ЛСГ, на наш погляд, дає змогу об'єктивно описати лексико-семантичну систему мови.

Мета даної статті – виявити основні принципи та деякі особливості системної організації ЛСГ дієслів мовлення в сучасній німецькій мові на парадигматичному та синтагматичному рівнях. Для виконання поставленого завдання необхідно визначити характер системних семантичних відношень, які пов'язують як слова окремих підгруп дієслів, які були виділені в зазначеній ЛСГ, між собою, так і різні підгрупи дієслів, що увійшли до досліджуваної ЛСГ, одна з одною.

Проблему визначення характеру системних семантичних відношень, очевидно, можна частково розв'язати, враховуючи кількість ідентичних семантичних компонентів у парадигматиці (тобто ступінь семантичної близькості) та здатність вживатись в одних і тих самих синтаксично-семантичних моделях (конструкціях) (пор. [11]).

Отже, одним з етапів дослідження семантичної структури дієслів мовлення є здійснення компонентного аналізу, за допомогою якого в досліджуваній групі дієслів було виділено 23 семантичних компоненти (їх перелік можна знайти в статті [2, с.62]).

Слід звернути увагу на те, що компонентний аналіз, який має своєю основою розкриття значення слова, досить часто зводиться до безпосереднього переліку всіх його компонентів, як релевантних, так і нерелевантних. Компоненти, що виділяються, як зазначає В.П. Полковський [10,с.78], повинні відображувати суттєві характеристики предметів, бути універсальними для всіх вживань чи понять одного й того ж слова. Отже, в даній роботі семантичні компоненти були узагальнені, абстраговані й виділені в такий спосіб, щоб вони відображали суттєві ознаки дієслів мовлення. Якщо ж компонентний аналіз спрямований на перелік усіх компонентів значення слова, він втрачає свою перспективу, рівень абстрагування від конкретних словосполучень, а отже, зводиться до дефініційного аналізу.

Щоб встановити ступінь семантичної близькості дієслів мовлення, нами була використана методика, запропонована С.Г. Бережаном і М.А. Шехтманом [4, с.65]. Сутність даної методики: попарне порівнювання слів та обчислення міри їх семантичного зв'язку за формулою

$$V = \frac{2c}{(m+n)},$$

де c – кількість збіжних семантичних варіантів (що дорівнюють окремому значенню багатозначного слова); m , n – кількістю семантичних варіантів (встановлених за словником у кожній із порівнюваних лексем),

V – „попарний коефіцієнт близькості».

Уточнимо, що користуючись формулою С.Г.Бережана, ми порівнювали не семантичні варіанти, а семантичні ознаки (тобто семантичні компоненти).

За описаною методикою вивчалися семантичні зв'язки кожного з досліджуваних дієслів. У результаті аналізу встановлено міру (ступінь) семантичного зв'язку між дієсловами досліджуваної ЛСГ. Найбільш далекі такі групи слів: *sagen, sprechen, reden, meinen, antworten* та *stottern, stammeln, blubbern, babbeln*.

Слід звернути увагу на той факт, що семантичні компоненти у структурі значень дієслів мовлення відіграють неоднакову роль. Якщо розглянути досліджувані дієслова з погляду типів їх оточення в синтагматичному ланцюгу, тобто якщо вивчити вибірковість дієслів мовлення відносно типів оточення, то можна зробити висновок, що однотипна сполучуваність дієслів однієї підгрупи дієслів чи навіть однієї ЛСГ може розцінюватись як показник того, що ці дієслова об'єднує не тільки спільність семантичних ознак у парадигматиці, але і здатність накладати однакові обмеження на семантичні ознаки, які привносяться оточенням цих дієслів у значення утворюваних ними конструкцій. Наприклад, дієслова *sagen, sprechen, reden* можуть вживатися в конструкціях *direkte Rede + Verba dicendi* чи *Verba dicendi + direkte Rede*, коли необхідно ввести пряму мову. Проте лише *sagen* може вживатися в конструкції *Verba dicendi + indirekte Rede*.

Аналізуючи дані про семантичну сполучуваність дієслів мовлення, можна помітити, що між парадигматичними та синтагматичними властивостями досліджуваних дієслів існує взаємозалежність. Кожний семантичний компонент, який входить до значення дієслів мовлення, накладає певні обмеження на сполучувальні властивості дієслів.

Взаємозалежність між парадигматичними та синтагматичними властивостями дієслів мовлення характеризує ці дієслова як системно організовану сукупність лексичних одиниць. Свідченням такої взаємозалежності може бути типова сполучуваність дієслів однієї ЛСГ (чи однієї підгрупи дієслів мовлення). Так, якщо проаналізувати сполучуваність однієї підгрупи дієслів (наприклад, дієслова-повідомлення), то виявиться, що 56 % всіх зафіксованих сполучень дієслів мовлення з підкласами іменників припадає на семантичну модель *Verba dicendi + Eigennamen*; із займенниками дієслова даної підгрупи найчастіше зафіксовано в семантичній моделі *Verba dicendi + Personalpronomen* (57 %).

Якщо проаналізувати сполучуваність дієслів мовлення не на рівні однієї підгрупи дієслів мовлення, а на рівні всієї ЛСГ дієслів мовлення, то виявиться, що всі дієслова мовлення мають досить тісні зв'язки з іменниками та займенниками, що позначають істот, а також з прислівниками, особливо часовими, які координують процес мовлення в часовому просторі; часто утворюють «стандартні зв'язки» («стандартні зв'язки» – за термінологією Л.В. Бистрової [5, с.46– 47], – тобто постійні, стійкі зв'язки) досліджувані дієслова з модальними дієсловами і т.д. Отже, сполучуваність однієї ЛСГ можна вважати типовою. Кожне дієслово реалізує своє значення, не виходячи за рамки потенційно можливих сполучень, характерних саме для цієї ЛСГ.

Зазначимо, що аналіз семантичних моделей, які утворюють дієслова мовлення, показує, що деякі семантичні ознаки, які привносяться в значення моделі словами, які сполучаються з дієсловами, можуть збігатися із семантичними компонентами, які входять до значення самих дієслів. У цьому випадку дані семантичні ознаки підсилюють певний відтінок значення, виражений семантичним компонентом. Наприклад, семантична ознака „*unaufhörlich*“ – „безперервно“ входить до значення дієслова *plappern*, але

зафіксовані сполучення дієслова *plappern* зі словом *unaufhörlich*; семантична ознака „*leise*“ – „тихо“ входить до семантики дієслова *murmeln*; семантична ознака „*lange*“ – „довго“ входить до семантики дієслова *plaudern*; „*stundelang*“ – „те, що триває годинами; нескінченне, безкінечне“ входить до складу дієслова *schwätzen* і т.д. Незважаючи на це, зафіксовані сполучення дієслів мовлення з вищеназваними словами.

Проте не зафіксовано сполучень дієслів мовлення з семантичними компонентами або виразами, які були б антонімами до компонентів, що утворюють семантику певного дієслова.

Враховуючи вищенаведені факти, можна зробити висновок, що ЛСГ дієслів мовлення характеризується певним набором семантичних ознак, які так чи інакше пов'язані з вираженням поняття «процес мовлення (говоріння)». Ці ознаки можуть бути або компонентами значення самого дієслова, або міститися в елементах синтагматичного ланцюга, що сполучаються з дієсловом. Можливість різних комбінацій цих ознак в реальних конструкціях дозволяє виразити будь-яке конкретне поняття процесу мовлення (говоріння), навіть якщо в мові не існує окремого слова для позначення певного поняття.

Перелік ознак, якими характеризується ЛСГ дієслів мовлення можна знайти в праці [1], а перелік семантичних ознак, що характеризують досліджувану ЛСГ у синтагматичному плані й виникають лише в результаті їх семантичної взаємодії з іншими компонентами конструкції, – у статті [2].

Визначивши набір семантичних ознак, які конкретизують значення слів однієї і тієї ж ЛСГ при їх функціонуванні в мовленні, і набір моделей, в значення яких входять ці ознаки, можна зіставити сполучуваність окремих дієслів мовлення відносно типів конструкцій і на підставі спільності синтагматичних характеристик судити про взаємозв'язки слів.

Підкреслимо, що порівнюючи синтаксично-семантичні моделі, в яких дієслова мовлення реалізують значення процесу мовлення (говоріння), ми зможемо підтвердити можливість виявлення семантичних зв'язків між досліджуваними словами на підставі кількісного та якісного порівняння їх селективності відносно моделей, в яких вони функціонують (на таку можливість вказувалося в розвідці А.С. Хуршудянц [11, с.16]).

Оскільки аналіз матеріалу показав, що семантична специфіка дієслів мовлення виявляється в їх вибірковості відносно семантичних моделей сполучуваності, можна, порівнюючи співвідношення вживаності одного й того ж дієслова в рамках різних семантичних моделей, зробити висновки про місце кожної семантичної моделі в загальній картині сполучуваності кожного окремого дієслова.

Для характеристики сполучуваності, наприклад, дієслова *sagen*, важливо враховувати той факт, що переважна більшість його вживань припадає на конструкції з такими семантичними моделями: *sagen* + прислівники часу; *sagen* + власні імена (в позиції зліва від досліджуваного слова) та *sagen* + іменники, що позначають родинні стосунки (в позиції справа від досліджуваного слова); *sagen* + особові займенники; *sagen* + модальні дієслова.

Дієслово *sprechen* вживається в таких семантичних моделях: *sprechen* + взаємні займенники; *sprechen* + дієслова, що позначають рух; *sprechen* + власні імена; *sprechen* + інші іменники (в позиції справа).

Як видно з наведених даних, хоча *sagen* і *sprechen* за мірою семантичного зв'язку дуже близькі одне до одного, проте вживаються вони найчастіше в конструкціях з різними семантичними моделями. Збігається лише одна семантична модель. Таким чином, можна прослідкувати вживання всіх дієслів мовлення. Інакше кажучи, одні дієслова протиставляються іншим за вживаністю в рамках окремих семантичних моделей. У такому протиставленні проявляється вибірковість дієслів щодо лексичної сполучуваності.

Якщо порівняти величини, які показують уживаність дієслів мовлення в рамках однієї і тієї ж семантичної моделі, можна зробити висновок про те, наскільки сполучуваність у цій моделі характерна для того чи іншого дієслова (наприклад, сполучуваність з іменниками, що позначають професії, більше характеризує дієслова *meinen*, *erklären*, *tönen*, *berichten*, *feststellen*, ніж *sagen* *sprechen* *reden*).

З усього вищевикладеного можна зробити такий висновок: якщо різні дієслова реалізують значення процесу мовлення (говоріння) в рамках одних і тих самих семантичних моделей, – це є свідченням семантичного зв'язку між цими словами. Очевидно, чим більше будуть збігатися семантичні моделі, в яких вживаються певні дієслова, тим вищою буде міра синонімічного зв'язку між ними, тим ближче вони будуть до абсолютних або парадигмо-синтагматичних, за термінологією В.В. Левицького та І.А. Стерніна [6, с.16], синонімів.

Таким чином, якщо розглядати дієслова досліджуваної ЛСГ з точки зору їх семантичної близькості (тобто кількості ідентичних семантичних ознак у парадигматиці) та здатності вживатися в рамках одних і тих самих семантичних моделей, то можна дійти таких висновків:

1. Дієслова однієї підгрупи, як правило, здатні вживатись в одних і тих самих семантичних конструкціях, тобто виявляти однотипну сполучуваність. Це означає, що вони здатні накладати однакові

обмеження на семантичні ознаки, які привносяться оточенням цих дієслів у значення утворюваних ними конструкцій. Тому сполучуваність слів однієї підгрупи дієслів (і в цілому ЛСГ) можна розглядати як свідчення взаємозалежності між парадигматичними та синтагматичними властивостями досліджуваних дієслів. Дана взаємозалежність характеризує досліджувані дієслова як системно організовану сукупність лексичних одиниць.

2. Найбільш тісний семантичний зв'язок характеризує ті слова, які мають не тільки ідентичні диференціюючі та конкретизуючі семантичні ознаки, але й однотипну сполучуваність.

3. Між словами, які мають ідентичні диференціюючі та конкретизуючі ознаки, але відрізняються за сполучувальними властивостями, існує менш тісний зв'язок.

4. У більшості випадків у ході дослідження виявилися відношення подібності/відмінності слів за окремими семантичними ознаками.

Викладений вище матеріал дозволяє зробити й висновки відносно ЛСГ дієслів мовлення:

1. Оскільки семантичні компоненти у структурі мовного значення відіграють неоднакову роль, можна говорити про їх ієрархію: загальний, диференціюючий та конкретизуючий семантичний компоненти.

2. Ієрархії семантичних ознак відповідає ієрархічна структура ЛСГ (ЛСГ – підгрупа дієслів (або, за нашою термінологією, «тематичний ланцюжок») – мікрогрупа слів.

3. В синтагматиці ієрархічна організація лексики виявляється в особливостях сполучуваності конкретних дієслів або підкласів дієслів. Останні зумовлюються їх належністю до тієї чи іншої лексичної мікросистеми. Дієслова однієї підгрупи дієслів мовлення (як і ЛСГ в цілому) мають однотипну сполучуваність.

Виявленням особливостей організації окремих лексичних груп, що є складовими частинами лексичної системи німецької мови, дозволить, на наш погляд, поступово вирішити питання систематизації лексики.

Список літератури

1. Агапій А.П. Семантичні особливості лексико-семантичної групи дієслів мовлення в сучасній німецькій мові / А.П. Агапій // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицький В.В. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – Вип.71 : Германська філологія. – С.24 – 31.
2. Агапій А.П. Семантичні характеристики ЛСГ дієслів мовлення у сучасній німецькій мові / А. П. Агапій // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицький В.В. – Чернівці : ЧДУ, 1998.– Вип.41: Германська філологія. – С.61–64.
3. Антонова С.М. Глаголы говорения – динамическая модель языковой картины мира: опыт когнитивной интерпретации : монографія / С.М. Антонова. – Гродно : ГрГУ, 2003. – 519 с.
4. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С.Г. Бережан. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 372 с.
5. Бистрова Л.В. Вивчення синтагматичних зв'язків слів за допомогою статистичних методів / Л.В. Бистрова // Мовознавство/ гол.ред. І.К. Білодід. – 1978. – №4. – С. 44–48.
6. Левицкий В.В. Экспериментальные методы в семасиологии / В.В.Левицкий, И.А.Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского уни– та, 1989. – 192 с.
7. Мікіна О.Г. Внутрішня організація лексико-семантичної групи дієслів мовлення у сучасній французькій мові / О. Г. Мікіна // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць./ ред. кол. Каліушенко В.Д. та ін. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – Вип. 4 – 2001.– С.52–61.
8. Неद्याлкова Т.М. Лексическая группа глаголов речи в современном немецком языке / Т.М. Неद्याлкова // Труды Горьковского педагогического института иностранных языков. – 1961. – Вып. 19. – С.176–188.
9. Мусурівська О.В. Методи інвентаризації лексико-семантичних груп / О. В. Мусурівська // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицький В.В. – Чернівці : ЧДУ, 1996 – Вип. 1: Германська філологія. – С. 51– 54.
10. Полковський В.П. Про використання методу компонентного аналізу в семасіологічних дослідженнях / В.П. Полковський // Праці республ. наук.-метод. конф. «Теорія та прагматика термінологічної лексики». – К. : НМК ВО, 1991. – С.78–79.
11. Хуршудянц А.С. Опыт исследования системных отношений в лексике (на материале лексико-семантической группы глаголов говорения современного английского языка) : автореф. Дис. на соиск. учен. степ. сканд. Филол.наук : 10.02.03 «Славянские языки» /А.С. Хуршудянц. – М. 1971. – 29 с.